

Türkiye’de Siyasi Partiler Arası Rekabette Din-Devlet İlişkilerine Dair Tartışmalar: Millet Partisi Örneği

Debates on Religion-State Relations in Competition between Political Parties in Turkey: The Case of the Nation Party

ABİDİN ÇEVİK*

* Dr. Lect., Kocaeli University, Department of the Principles of Atatürk and History of Turkish Revolution, Umuttepe Yerleşkesi, İzmit, Kocaeli, Türkiye, E-mail: abidin.cevik@kocaeli.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0001-5459-2935>

Öz: İkinci Dünya Savaşı’nın, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de önemli ekonomik ve siyasi sonuçları olmuştur. Türkiye 1945’ten sonra tek partili sistemi terk etmiş, çok partili siyasal sisteme geçmiş, iktisadi ve siyasi alanlarda liberalleşme yoluna girmiştir. Bu süreçte rejimin kurucu partisi Cumhuriyet Halk Partisi’nin içinde, Türkiye’deki siyasal sistemi yeniden yapılandırmayı hedefleyen muhalif gruplar ortaya çıkmıştır. Bu muhalif gruplar önce Demokrat Parti’yi daha sonra Millet Partisi’ni kurmuşlardır. Bu dönemde din-devlet ilişkileri yeni paradigmlar ışığında yeniden şekillenmiş, Cumhuriyet rejiminin benimsediği katı laiklik anlayışı sorgulanmaya başlanmıştır. Bu hareketler, siyasi partilerin söylemlerini de etkilemiş, her parti din karşısında kendini yeniden konumlandırmıştır. Bu çalışma, din-devlet ilişkileri ve laiklik bağlamında yeni ve özgün söylemler geliştiren Millet Partisi’nin politikalarını tartışmayı, ayrıca, Millet Partisi’ni diğer iki partiden ayıran noktaları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın konusu, Türkiye’de çok partili yaşamın erken dönemleriyle ilgilidir. Dolayısıyla bu kadar erken bir dönemde oldukça liberal ve radikal öneriler sunabilen Millet Partisi’nin politikalarını Türkiye Büyük Millet Meclisi tartışmaları etrafında incelemek Türk siyasi tarihine önemli katkılar sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Din-devlet ilişkileri, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Millet Partisi, Laiklik

Abstract: The Second World War had significant economic and political results for Turkey and the rest of the world. After 1945, Turkey abandoned the one-party system of government, switched to a multi-party-political system, and started to liberalize in the economic and political fields. In this process, adversaries occurred within the Republican People’s Party, the nation’s founding party, to reconstruct Turkey’s political system. Accordingly, the opponent groups formed new parties, first the Democratic Party and then the Nation Party. In this period, religion-state relations was reshaped in the light of new paradigms, and the strict secularism mentality adopted by the Republican regime was questioned. These shifts affected the discourses of political parties so that each party repositioned itself towards religion. This study aims to discuss the policies of the Nation Party, which has developed new and original discourses in the context of religion-state relations and secularism. It also reveals the points where it differs from the other two parties. The issue of the study is related to an early period of multi-party system in Turkey. Therefore, analyzing the policies of the Nation Party, which was able to offer very liberal and radical proposals at such an earlier period, around the debates in the Turkish Grand National Assembly, will make significant contributions to Turkish political history.

Keywords: Religion-state relations, Republican People’s Party, Democratic Party, Nation Party, Secularism

Gönderim 8 Temmuz 2022
Düzeltilmiş Gönderim 24 Ağustos 2022
Kabul 19 Eylül 2022

Received 8 July 2022
Received in revised form 24 August 2022
Accepted 19 September 2022

Giriş

Yakın tarihe, özellikle de çok partili hayata geçişten sonraki döneme yönelik çalışmalarda daha çok Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Demokrat Parti'den (DP) söz edilir, bu iki partinin rekabeti öne çıkarılır. Oysa II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği, Türkiye'nin hem ulusal hem de uluslararası alanda yeni bir sistem arayışına girdiği bir dönemde, Millet Partisi (MP) üçüncü bir seçenek olarak ortaya çıkmış, Türk siyasal hayatında önemli izler bırakmıştır. Kendine özgü ideolojik tavrıyla siyasi tarihimiz açısından önemli bir rol üstlenen MP, DP'den ihraç edilen ya da ayrılan üyeler tarafından 20 Temmuz 1948'de Ankara'da kurulmuştur.¹ CHP ve DP'nin siyasal çizgilerinin birbirinden farklı olmadığını savunan MP kurucuları, uzun süren tek parti dönemi uygulamalarına DP'nin yeterince muhalefet etmediğini iddia etmiş, yeni bir partinin bu durumdan rahatsız olan toplum kesimleriyle daha kolay ilişkiler kuracağını varsaymışlardır.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi, hemen arkasından ABD ve Sovyet Rusya arasında başlayan Soğuk Savaş, Türkiye'nin iç ve dış politikadaki seçimlerini de etkilemiştir. Tercihini Batı'dan yana kullanan Türkiye, tonu git gide yükselen dini söylemlerin de etkisiyle, Soğuk Savaş'ın en önemli argümanlarından biri olan antikomünist propagandanın savunuculuğu görevini üstlenmiştir. CHP zaten, dış ve iç gelişmelerin sonuçlarını önceden okuduğu, özellikle de DP'nin yakında hızlıca geçiş yapacağı muhafazakâr pozisyonununun siyasete olası yansımalarını tahmin ettiği için, 1947 Kurultayı'ndan itibaren dini alana yönelik söylemlerini güncellemeye başlamıştı bile. Tam da düşünüldüğü gibi, DP kendisini destekleyen kırsal nüfusu memnun edecek düzeyde dini söylemlere çokça başvurmaya başlamıştır ama rejimin temel niteliklerinden biri olan laikliği aşındıracak tutum ve davranışlardan da uzak durmaya özen göstermiştir. Laiklik konusundaki tavrı ile çoğu zaman CHP ile aynı hassasiyeti gösteren DP, zamanla İslamcı çevreler ve parti içi odaklar tarafından eleştirilmeye başlanmıştır.² Bu eleştiriler, tartışmalı 1946 seçimleri sonrası daha da belirginleşmiştir. Demokrat Parti'nin seçimlerde yaşanan usulsüzlüğe yeterince tepki göstermediğini düşünen kimi vekiller partileriyle çelişkiye düşmüşlerdir.³ Bu çelişkiler bir süre sonra DP'den kopuşları artırmış, MP'nin kuruluş sürecini hızlandırmıştır.

Bu çalışma, CHP ve DP'den sonra kurulan MP'nin, din ve devlet ilişkilerinin dönüşmeye başladığı kritik bir süreçte, bir siyasi yapı olarak aldığı pozisyona odaklanmaktadır. Çalışmada MP ile CHP ve DP'nin laiklik konusundaki tutumları karşılaştırılacaktır. Döneme ilişkin akademik çalışmalardan farklı olarak, bu makale daha sınırlı bir konuyu, MP'nin diğer iki partiden farklılaşan yönlerini inceleyecektir. Çalışma sırasında, döneme ait kaynakların yanı sıra, meclis zabıtları ve yayın organlarından yararlanılmıştır.

¹ Adem Çaylak ve Şükrü Nişancı, "Türkiye'de Çok Partili Siyasal Sürece Giriş: Demokrasiye Geçiş mi, Siyasal Rejimin Restorasyonu mu? 1946-1950", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, der. Adem Çaylak, Seyit Ali Avcu, Ankara: Savaş Yayınları, 2018, s.362.

² Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Ömer Laçiner, İstanbul: İletişim Yayınları, 33. bs, 2016, s.339.

³ Adem Çaylak ve Cansu Kaymal, "27 Mayıs ile 12 Mart Arası Dönemde Muhalefetin Sembol İsmi: Osman Bölükbaşı", *İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi*, 8/29 (Yaz 2021), s.52.

II. Dünya Savaşı Sonrası Değişen Dünya Düzeni: Türkiye'nin Çok Partili Sisteme Geçmesi

II. Dünya Savaşı'nın sonunda, bir tarafta ABD'nin diğer tarafta Sovyet Rusya'nın bulunduğu iki kutuplu bir dünya düzeni ortaya çıkmıştır. Savaşın son yılı ve sonrasında dünya siyasetinde yaşananlar, Türkiye'nin yüzyılın kalan diğer yarısındaki geleceğini de şekillendirmiştir. 1945 yılında Sovyetlerin takındığı olumsuz tavır, Türkiye'nin Batı'ya yönelme sürecini hızlandırmıştır.⁴ Gerçekten de savaşın bittiği 1945'ten başlayarak 1950'ye kadar geçen beş yıllık sürede, Türkiye ciddi ve önemli siyasi, iktisadi ve toplumsal değişimlere uğramıştır.⁵

Uzun süren tek partili yıllar boyunca yaşanan pek çok olumsuz durum nedeniyle toplumun bazı kesimleri, başta İsmet Paşa olmak üzere CHP'ye karşı tepkisel yaklaşımlar içine girmiştir. Nüfusun büyük kısmının barındığı kırsal bölgelerdeki ekonomik ve toplumsal sıkıntılarının hâlâ devam etmesi, halkta ciddi bir öfke birikimine neden olmuştur.⁶ CHP, II. Dünya Savaşı yıllarında uyguladığı ekonomi siyaseti sonucu, ilk kez kır ve kent burjuvaziyle ters düşmüştür. Bu kesimlere yönelik kanuni düzenlemeler en sonunda CHP'yi sermaye guruplarıyla karşı karşıya getirmiştir. Muhalefet bu çatışmadan yararlanmasını bilmiş, bu grupların desteğiyle daha kolay örgütlenme şansı yakalamıştır.⁷ Ekonomik anlamda arzuladığı iyileşmeye bir türlü ulaşamayan taşradaki halkın hoşnutsuzluğuna bir de Tek Parti dönemine özgü laiklik uygulamalarının yarattığı sıkıntılar eklenince, büyük çoğunluğu muhafazakâr yaşam tarzına sahip toplum kesimlerindeki huzursuzluk daha da görünür hale gelmiştir.

Ulusal ve uluslararası alanda yaşananlar, Türkiye'nin artık tek partili siyasal düzenini daha fazla sürdüremeyeceğini göstermiş, uluslararası sisteme entegre olma zorunluluğundan dolayı, liberal politikalara geçiş arayışları hızlanmıştır. Bu yeni anlayışın ilk somut işareti basın alanında verilmiştir: 1944 yılı sonbaharında kapatılan üç muhalif gazete olan *Vatan*, *Tasviri Efkâr* ve *Tan*, Mart 1945'te yeniden yayınlanmaya başlanmıştır.⁸ Öte yandan, İsmet İnönü'nün 19 Mayıs'ta yaptığı konuşma da demokrasi temelli bu yeni yaklaşımla ilgili çok açık mesajlar içermektedir:

...Memleketimizin siyasi idaresi; Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla, gelişmeğe devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir.

Türk Milleti, İkinci Cihan Harbinde siyasi ve manevi bakımdan, temiz ve başarılı bir imtihan geçirmiştir. Büyük Millet Meclisinin kudretli elinde olan millet idaresi, demokrasi yolunda olan gelişmesinde devam edecektir...⁹

⁴ Çaylak ve Nişancı, "Türkiye'de Çok Partili Siyasal Sürece Giriş", s.343; Nihal Kara, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları", *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, der. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, Ankara: Sentez Yayınları, 2014, 278.

⁵ Ateş Uslu, "Çok Partili Hayata Dönüş Dönemi (1945-1950) Hür Dünya'nın Saflarında", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, der. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu ve Ateş Uslu, İstanbul: Yordam Kitap, 2015, s.343.

⁶ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin*, s.303.

⁷ Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Siyasal Partiler'in Sosyal Temelleri*, İstanbul: May Yayınları, 1974, s. 194.

⁸ Kara, *Türkiye'de Çok Partili*, s.282.

⁹ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990, s.58.

İnönü'nün ihtiyatlı bir dille ortaya koyduğu demokrasi yolunda yürüme konusundaki irade beyanı, ayrıca içeride ve dışarıda esen demokrasi rüzgârı, CHP içindeki muhalefeti de cesaretlendirmiştir.¹⁰ Aynı dönemde meclise sunulan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı ve bütçe görüşmelerinde yaşanan sert tartışmalar, gelecek açısından önemli mesajlar vermiştir.¹¹ Meclisteki tartışmalar, tek partili siyasal düzenin sonunu getirecek süreci de hızlandırmıştır. Yeni kanuna muhalefet edilmesi, CHP içindeki huzursuzluğu görünür kılmış,¹² aynı zamanda demokrasi tarihi açısından sembol bir isim olan Adnan Menderes'in hızla yükselişinin yolunu açmıştır.¹³ Adnan Menderes ve Celal Bayar'ın öncülüğü, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün desteğiyle örgütlenen muhalefet, siyasetin yeni yönünü belirlemiş, ilk kez ve açıktan hükümete yönelik eleştiriler getirmiştir. Ekonomik temelli tartışmalarla başlayan muhalefet hareketi, zaman içinde Menderes liderliğinde siyasal bir çehreye kavuşmuştur.¹⁴ Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün, parti tüzüğünü özgürlükçü yapıya kavuşturma amacıyla verdiği Dörtlülük Takrir adıyla bilinen önerge parti yönetiminde sert tartışmalara yol açmış, reddedilmiş, bunu fırsat olarak değerlendiren İnönü, dört ismin partiden ayrılarak bir muhalefet partisi kurma sürecini hızlandırmıştır.¹⁵

1945 yılının Haziran ve Temmuz aylarında yaşanan kimi olaylar, Türk siyasetini yeniden şekillendirecek gelişmelerin ilk işaretlerini vermiştir. 17 Haziran'da altı milletvekili için yapılan ara seçimde CHP'nin aday göstermemesi halkın seçimlere ilgisini yükseltip katılımını artırmıştır.¹⁶ Temmuz ayı başında Nuri Demirağ Millî Kalkınma Partisi'ni kurmak için valiliğe başvurmuştur.¹⁷ Eylül ayında Başbakan Şükrü Saraçoğlu, demokratikleşme süreci hakkındaki başka mesajlarla birlikte, Millî Kalkınma Partisi'nin kuruluş iznini açıklamıştır.¹⁸

CHP içinde muhalefet hareketi başlatan Bayar ve arkadaşları 1945'in Aralık ayında yeni parti kuracaklarını ilan etmişler, 7 Ocak 1946'da yeni partinin kuruluş sürecini başlatmışlardır. Demokrat Parti kurucuları bu tarihte Cemiyetler Kanunu'nun ilgili maddesine istinaden, İçişleri Bakanlığı'na resmi başvuru yapmıştır.¹⁹ Bu adımla Türk demokrasi tarihi açısından önemli bir eşik daha aşılmış, süreç siyasal düzeni yeni bir çehreye kavuşturacak yöne doğru evrilmiştir.

¹⁰ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016, s.230.

¹¹ Haydar Temür, *Demokrat Parti'de Parti İçi Muhalefet (1946-1960)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2022, s. 53.

¹² Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, c.1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s.228.

¹³ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı*, s.59.

¹⁴ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin*, s.309.

¹⁵ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı*, s.68.

¹⁶ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı*, s.66.

¹⁷ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin*, s.310.

¹⁸ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İstanbul: Yordam Kitap 2014, s.9; Koçak, *Türkiye'de İki Partili*, s.517; Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı*, s.83. 1945 yılı ile birlikte ülkede başlayan liberalleşmenin bir sonucu olarak siyasi partilerin kuruluşu MKP ve DP ile sınırlı kalmamıştır. DP'nin resmen kurulmasından önce MKP dışında ve DP'nin kuruluşu sonrasında da siyasetin farklı kulvarında kendini tanımlayan pek çok başka parti kurulmuştur. Bu sürece yönelik daha detaylı bilgi için bkz. Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Siyasal Partiler'in Sosyal Temelleri*, İstanbul: May Yayınları, 1974; Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sisteminin Kuruluş Yılları (1945-1950 İkinci Parti)*, c. 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

¹⁹ Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, c.2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.16.

CHP-DP Kısacasında Bir Muhalefet Olarak Millet Partisi'nin Kuruluşu

DP'nin kuruluşu, kısa sürede geniş kitlelerin ilgisini çekmiştir. Bu durum, başta İnönü olmak üzere, CHP'li yöneticileri tedirgin etmiş, henüz örgütlenmesini tamamlamamış olan yeni partiye karşı yeni politika arayışlarına yol açmıştır.²⁰ 1947'de yapılması gereken seçimler bir yıl erkene alınmış, 1946'daki hayli tartışmalı geçen seçimlerin sonucunda CHP bir dönem daha iktidarda kalmıştır. 1950'ye kadar devam eden bu son iktidar döneminde CHP, tek partili yıllar boyunca yürüttüğü temel paradigmaları kökten sarsacak değişikliklere gitmiştir. Bu değişim kısa sürede siyasal, toplumsal ve iktisadi alanda açıkça hissedilmiştir. Tek partili yıllar boyunca bir biçimde “merkez” dışında konumlanmış, farklı nedenlerle rejime muhalif kalmış kitleler yeni dönemle birlikte siyasal ve toplumsal alanda daha görünür olmaya başlamışlardır. DP'nin siyasal alana dâhil olması, bu görünürlüğü daha da artırmıştır.²¹

Ne var ki, muhafazakâr kesimlerin DP'ye olan ilgisi; CHP'ye yeterince muhalefet etmediği, toplumun hassasiyetle yaklaştığı temel meselelerde çekingen davrandığı ve dinle ilgili hak taleplerini güçlü bir biçimde dile getirmediği iddialarıyla zaman içinde azalmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla, tepkiler daha çok DP'nin mevcut laiklik uygulamaları karşısında takındığı pasif tavra yöneliktir; partinin zaman zaman CHP ile örtüşen bazı söylemleri de bu kitleleri pek hoşnut etmemiştir. Kuşkusuz bu hoşnutsuzluğun artmasında, muhafazakârlara yönelik yayın yapan kimi medya organlarının etkisi de oldukça büyüktür.²²

Buna, İnönü'nün ünlü 12 Temmuz Beyanname'si de eklenince, DP içindeki kırılmalar daha da belirginleşmiştir. Partinin, CHP karşısındaki muhalif duruşunu yetersiz gören bazı partililer yeni arayışlar içine girmiştir. Bu gelişmeler sonucunda, DP'den ihraç edilenler, parti dışından kimi muhalif isimleri de yanlarına alarak Temmuz 1948'de MP'ni kurmuşlardır.²³ Parti kurucuları şu isimlerden oluşmaktadır: Mareşal Fevzi Çakmak başkanlığında Kenan Öner, Hikmet Bayur, Osman Bölükbaşı, Mustafa Kentli ve Enis Akaygen.²⁴

Millet Partisi'nin Din-Devlet İlişkilerine Yaklaşımı

Millet Partisi, rejim konusunda CHP ve DP ile hemen hemen aynı görüşlere sahip olsa da Cumhuriyet modernleşmesinin en önemli ayağını oluşturan laiklik konusunda daha “muhafazakâr” bir duruşu temsil etmeye çalışmıştır. Bunun izlerini parti programında bulmak mümkündür. MP programında, laiklik karşısındaki duruş net bir biçimde tarif edilmiş, mevcut laiklik anlayışı ve uygulaması konusunda diğer iki partiden farklı bir yaklaşıma sahip olduğu ortaya konmuştur. Programda, doğrudan laikliğe ve din-devlet işlerinin ayrılığına karşı olumsuz bir ifade

²⁰ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Paşinde Türkiye*, çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s.125.

²¹ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.72.

²² M. Raif Ogan, Celal Bayar'ın Bursa'da yaptığı bir konuşmada dile getirdiği ifadelere yönelik gelen eleştiriler üzerine *Sebilürreşad*'da “Bayar'ın Bursa Nutkunda Karanlık Bırakılan Laiklik Mevzuu” başlıklı yazısında DP'nin laiklik konusundaki tavrını eleştirir. “... Uzun bir idarenin yolsuzluklarını ve pürüzlerini hakiki demokrasi zihniyetiyle düzeltmek gayesiyle taazzuv eylemiş bulunan bir muhalefet partisinin, efkârı umumiyenin ehemmiyetle üzerinde durduğu din mevzuuna temastan çekinmesi, müphem sözlerle iktifa eylemesi hiç de uygun düşmez” derken, partinin beklentilerin uzağında olduğunu dile getirmiş olur. bkz. M. Raif Ogan, “Bayar'ın Bursa Nutkunda Karanlık Bırakılan Laiklik Mevzuu”, *Sebilürreşad*, II/47 (1949), s.341-347.

²³ Eroğul, *Demokrat Parti*, s.51.

²⁴ Eroğul, *Demokrat Parti*, s.54.

yoktur; ancak dini alana yönelik daha açık, dönem itibariyle daha radikal sayılabilecek kimi talepler göze çarpmaktadır.²⁵ CHP'nin siyasi umdeleri olarak tarif ettikleri ilkelerin anayasadan çıkarılması en büyük hedefleri arasındadır (Madde 6). Programında sıklıkla milli ve manevi değerlere vurgu yapan MP, din devlet işlerinin ayrı tutulmasını kabul etmekle beraber herkesin vicdan ve itikat hürriyetini, istediği dilde ve şekilde ibadet etme hakkını mukaddes saydığını belirtir. Ayrıca farklı dini cemaatlerin kurulmasını isteyen MP, vakıfların da bu dini cemaatlere devrini savunmuş, bu konuda diğer partilerden belirgin bir şekilde ayrılmıştır. Dahası bu yaklaşımla bir yönüyle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kamusal pozisyonunu da tartışmaya açmıştır.²⁶ Yine, temel eğitimden başlayarak, eğitimin her kademesinde din eğitiminin kamusal bir sorumluluk olmasını istemişlerdir (Madde 12).²⁷ Bu arzu sadece parti programında kalmamış, yetkili ağızlarca defalarca farklı meclalarda dile getirilmiştir. Örneğin partinin en popüler ismi Fevzi Çakmak'ın CHP programı üzerinden vermek istediği mesaj, Ağustos 1948'de *Sebilürreşad*'da yer almıştır. Dergiye göre Çakmak, bu açıklamasıyla, ahlaki hem toplumsal hem de siyasal hayatta egemen kılmanın önemini vurgulamaktadır:

Parti, Anayasanın hakiki demokrasiye uymayan hükümlerinin ve bilhassa CHP siyasi umdelerini devletin ana vasıfları haline sokan ikinci maddesinin kaldırılmasını ister.²⁸

Fevzi Çakmak, 1937'de anayasaya eklenen altı ilkeyi kastederek yazdığı bu cümlelerle, hem bu ilkelerin anayasadan çıkarılması yönündeki görüşünü ortaya koymakta hem de MP'nin siyasal tercihinin de bu yönde olduğunu ima etmektedir. Milli ve manevi geleneklere yoğun bir şekilde vurgu yapan Çakmak'ın din ve devlet işlerinin ayrı tutulması gerekliliğine sadık kalma beyanı, Türkiye'de on yıllardır yapılan tartışmalarda sıkça tanık olduğumuz paradoksal durumu da çok açık yansıtmaktadır. Böylece MP, tıpkı CHP ve DP gibi, daha sonra siyaset sahnesinde yer alacak diğer muhafazakâr-sağ partiler gibi, doğrudan rejimle kavga etmeyeceğinin mesajını vermeyi de ihmal etmemiştir. Denilebilir ki, 1946 sonrası girilen din-devlet ilişkilerindeki liberalleşme çabaları ve laiklik uygulamalarındaki yumuşamalar, tüm siyasal aktörlerin yaklaşım ve anlayışlarını etkilemiştir. Türkiye artık, 1946'dan sonra, Tek Parti dönemi laiklik uygulamalarının sorgulandığı, din eğitimi taleplerinin daha belirgin biçimde ifade edildiği yeni bir döneme girmiştir. 1947'de yapılan CHP kurultayından itibaren laiklik uygulamalarındaki değişim daha da görünür hale gelmiş, özellikle din eğitimi konusunda muhafazakâr toplum kesimlerinden gelen somut talepler karşılık bulmaya başlamıştır. Bu değişimin yol açtığı yenilik MP'nin politikaları üzerinde de etkili olmuş, parti hem program hem de söylem düzeyinde siyaset anlayışını bu yenilik üstüne inşa etmiştir.

Muhafazakâr toplum kesimleri, gelinen aşamadan, özellikle din eğitimi ekseninde sürdürülen tartışmalardan memnun kalsa da Tek Parti iktidarının olası tepkilerinden çekindiği için, temkinli davranmayı sürdürmüştür. Geçmiş uzun yıllara dayanan bu güvensizlik nedeniyle kimi muhafazakâr yazarlar CHP'nin adımlarını ye-

²⁵ Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Dönüşüm Ordu, Din, Hukuk, Ekonomi ve Politika*, c.4, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s.169.

²⁶ Koçak, *Türkiye'de İki Partili*, s.169.

²⁷ *Millet Partisi Program ve Tüzük*, Ankara: Sakarya Basımevi, 1948, s.5.

²⁸ "Millet Partisinin Esas Hedefleri", *Sebilürreşad*, 1/10 (1948), s.154.

tersiz görmüş, Tek Parti dönemi boyunca oluşan boşluğun olumsuzluklarının te- reddütlü adımlarla ve oyalamayla giderilemeyeceğini savunmuşlardır.²⁹

Yeni laiklik anlayışı ekseninde, tartışmaların daha çok din eğitimi üzerinden yürü- tüldüğü görülmektedir. Devlet gerek çok partili hayata geçişin gerekse Soğuk Savaş stratejisinin bir yansıması olarak, kendi gözetiminde ve laikliği aşındırmayacak dozda bir din eğitiminin önünü açmıştır. Böylece, tedrici olarak ilkokulların dört ve beşinci sınıflarında din dersinin seçmeli okutulmasıyla başlayan süreç, imam hatip kursları ve yükseköğretim düzeyinde bir ilahiyat fakültesi kurulmasıyla de- vam etmiştir.³⁰ Ancak daha baştan itibaren din derslerinin seçmeli olması, bir memnuniyetsizlik kaynağı olmuştur. CHP'nin yanı sıra DP'nin de resmî ideoloji çizgisinde durduğu bir noktada MP din eğitimi alanında, liberalliğin de ötesinde özgürlükçü bir tutum takınmış, yakın tarih boyunca sürececek din eğitimi sorunu- nun bir anlamda fitilini ateşlemiştir. Din derslerinin ilkokullarla birlikte ortaokul- larda da mecburi ders olması gerektiğini savunan MP, laikliğin en önemli özelliği olan “devletin tüm inanç kesimlerine eşit davranması” prensibine ise aykırı bir ta- rafgirlik içinde olmuştur.³¹

Muhafazakârların tipik CHP güvensizliği, özellikle laiklik konusundaki çekingen tavrı nedeniyle bir süre sonra DP'ye de sıçramıştır. DP'nin CHP'ye yeterli düzeyde muhalefet etmediğini düşünen kimi gazeteciler, parti yetkililerinin din ve laiklik konusundaki tavrına karşı seslerini yükseltmiş, hatta bu konuda takındıkları tavrı MP'ninkiyle karşılaştırmışlardır. Onlara göre, MP din ve laiklik meselesinde DP'ye nazaran daha açık davranmakta, hatta CHP'ye karşı daha sert muhalefet etmekte- dir.³² Eşref Edib, Şemsettin Günaltay'ın Başbakanlığı döneminde hükümet progra- mının laiklik kısmına yönelik kaleme aldığı bir yazısında DP'yi, Menderes'in açık- laması üzerinden eleştirmiştir. Menderes'in laiklik meselesinde eleştirel bir tavır takınmadığını, dahası “Halk Partisi ile Demokrat Parti arasında ayrılık gayrılık” olmadığını iddia etmiştir. Ona göre, DP'nin bu yaklaşımı yanında MP adına konu- şan Osman Nuri Köni'nin sergilediği eleştirel tutum takdire şayandır.³³

MP'nin din-devlet ilişkilerinin nasıl sürdürüleceğine yönelik tavrı Eşref Edib dı- şındaki yazarlar tarafından da dile getirilmiştir. Dergide Mustafa Kentli “Din ve Devlet” başlığıyla Tek Parti dönemindeki girişimleri de içeren bir eleştiri yazmıştır. MP'den önce kurulan hiçbir partinin “ne siyasi programlarında, ne de felsefi gö- rüşlerinde” bu meseleye değinemediğini söyleyen Kentli'ye göre bu partiler bu me- selede bir tutum almaya asla cesaret edememişlerdir.³⁴

MP yetkililerinin CHP'ye karşı sürdürdüğü muhalefet, muhafazakâr toplum ke- simlerinin DP dışında bir alternatif olarak MP'ne yönelik ilgisini artırmıştır. Parti kurucularından Osman Nuri Köni, hükümet programıyla ilgili konuşurken laiklik konusunda partisinin tavrını bir kez daha net biçimde ortaya koymuştur. Köni,

²⁹ Hüseyin Saruhan, “Laik misiniz, yoksa Din Düşmanı mı?”, *Sebilürreşad*, 1/18 (1948), s.286.

³⁰ Abidin Çevik ve Fahriye Dinçer, “Cumhuriyet Halk Partisi'nin Değişen Din Siyaseti: 1947 Kurultayı”, *Turkish Studies*, 13/23 (2018), s.33.

³¹ Eşref Edib, “Partilerin Din Siyaseti”, *Sebilürreşad*, 4/76 (1950), s.7.

³² Eşref Edib, “Demokrat Partinin Din Siyaseti: Henüz Tamamile Aydınlanmış Değildir”, *Sebilürreşad*, II/27 (1949), s.27-28.

³³ Eşref Edib, “Günaltay'ın Başbakanlığı ve Akisleri: Programın Laiklik Kısmı Hakkında Mütalea” *Sebilürreşad*, II/29 (1949), s.58.

³⁴ Mustafa Kentli, “Din ve Devlet”, *Sebilürreşad*, II/29 (1949), s.203.

hükümetin laiklik anlayışındaki eksiklikleri dile getirmiş, laiklik tanımıyla ilgili genel yaklaşımın dışında bir çerçeve çizmiştir. Din adamlarının siyasete karışmaması prensibinin, devlet için de geçerli olması gerektiğini ifade eden Köni, “Diyanet İşleri ve Dini Evkaf” gibi kurumların devlet teşkilatından çıkarılmasını ve cemaatlere devrini savunmuştur.³⁵ Köni’nin neredeyse tüm modernleşme tarihi boyunca devletin çeşitli biçim ve kurumlar aracılığıyla denetim³⁶ altına aldığı dini kurumlara bir anlamda “özerklik” önermesi o dönem için hayli “radikal” sayılacak bir tekliftir. Aslında MP’nin laiklik uygulamaları konusunda daha “muhafazakâr” bir anlayışa sahip olduğu, meseleye bütünüyle din ve vicdan hürriyeti penceresinden baktığı rahatlıkla söylenebilir. Parti ilk andan itibaren bu hürriyeti zedeleyecek her türlü yaklaşımın karşısında durmuş, din eğitimi başta olmak üzere tek partili yıllar boyunca dini alana yönelik olumsuz her tavrı dışlayıp konuyu bütünüyle “din ve vicdan” hürriyeti penceresinden değerlendirmiştir. Köni’nin ifadeleri diğer pek çok MP üyesi tarafından da dile getirilmiştir. Kısaca MP, bütünüyle meseleyi din ve vicdan hürriyeti bağlamında ele alarak, döneme göre daha “muhafazakâr” bir tavır takınmıştır.³⁷

“Türk Ceza Kanunu’nun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun tasarısı”nın görüşüldüğü 1949’da partiler arası yaklaşım farkının daha net ortaya çıktığı gelişmeler yaşanmıştır. Aşırı sağcı ve solcu düşünceleri bastırmaya yönelik planlanmış bu kanun tasarısı, partiler arasında yoğun tartışmalara neden olmuştur. Kuşkusuz bu tartışmalar, tasarının sol hareketlere yönelik kısmı için değil, daha çok aşırı sağcı akımlara yönelik kısmına yöneliktir. MP’liler tasarımı laiklik üzerinden çok sert eleştirmişlerdir. MP’nin önemli isimlerinden olan Osman Bölükbaşı, iktidarın çok daha tehlikeli olan komünizmle irticayı bir tutarak, komünizmi desteklediğini ve körüklediğini iddia etmiştir.³⁸ Parti adına söz isteyen bir diğer isim olan Köni, din ve vicdan hürriyetine aykırı bir biçimde tasarının, kimi fırkalar aracılığıyla dine saldırdığını iddia etmiştir. Laikliğe aykırı maddeler içerdiğini iddia ettiği tasarımı sert şekilde eleştiren Köni, tasarının din propagandasını yasakladığını, bunun aksine dinsizlikle ilgili bir yaptırımın olmadığına dikkat çekmiş, iktidarın tutumunu laiklik kisvesi altında tahakküm kurmak olarak tanımlamış, hükümeti “uydurma bir laiklik” yürütmekle itham etmiştir.³⁹

Tasarı üstüne konuşan Hasan Dinçer⁴⁰ ise, 163. maddede yapılması planlanan de-

³⁵ “Başbakan Şemsettin Günaltay’ın, Kurduğu Hükümetin Programı”, *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, C. 15, Toplantı: III, 24.01.1949, s.165.

³⁶ Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Binnaz Toprak, “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”, *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, der. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay. Ankara: Sentez Yayınları, 2014.

³⁷ MP İstanbul milletvekili Enis Akaygen partinin Beyoğlu merkezinde yaptığı bir konuşmada, laikliğin tam manasıyla bir din ve vicdan hürriyeti olduğunu dile getirir. Bu ilke kapsamında devletin her hangi bir biçimde dini alana dair olumsuz bir tavır geliştirmemesi gerektiğini savunur. Akaygen, birazda tek parti dönemi uygulamalarını kast ederek CHP’nin, “inkılapçılık” şemsiyesi altında ve laikliğe aykırı biçimde “manevi varlığı zedelediğini, ibadet tarzının değiştirilmesine” çalıştığını iddia etmiştir. Bu kapsamda çocukların mekteplerde din eğitiminden mahrum bırakıldığını ifade etmiştir. Laiklik kapsamında yapılanların toplumu manevi olarak çöküşe götürdüğünü belirten Akaygen, evrensel bir ilke olan din ve vicdan hürriyetinin mutlaka uygulanmasının Millet Partisi’nin ana gayelerinden biri olduğunu ifade etmiştir. Enis Akaygen, “*Mutlak Bir Vicdan Hürriyeti İstiyoruz*”, *Sebilürreşad*, 3/51 (1949), s.11-13.

³⁸ Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Akımı*, İstanbul: Simavi Yayınları, 1991, s. 206.

³⁹ “Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu”, *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, C. 20, Toplantı: III, 8.6.1949, s.574

⁴⁰ Osman Nuri Köni’nin de dâhil olduğu bir gurubun DP’den ihracı sonrası, durumu protesto etmek için genel İdare Kurulu’ndan çekilenler arasında Hasan Dinçer de yer almıştır. Eroğul, *Demokrat Parti*, s.53.

ğişiklikleri eleştirmiştir. Dinçer, hükümetin laiklik tehlikedeymiş gibi bir algı yaratarak toplumu sindirip korkutacak bir düzenleme getirmek istediğini savunmuştur. O da Tıpkı Köni gibi, planlanan düzenlemenin din ve vicdan hürriyetine yönelik bir saldırı olduğunu ifade etmiştir.⁴¹ Eleştirilere cevap vermek ve değişiklikle neyin amaçlandığını anlatmak için kürsüye çıkan başbakan Şemsettin Günaltay ise, hayli sert bir konuşma yapmıştır. Günaltay, Cumhuriyet'in ilanı sonrası yaşanan hadiseleri dile getirerek başta komünizm olmak üzere zararlı akımları önlemenin temel gaye olduğunu iddia etmiş, ama asıl amacı şu sözlerle dile getirmiştir:

Bu kanun tasarısını huzurunuzda arz etmemizin başlıca saiki, arkadaşlar, Osman Nuri Köni'nin şahsında temessül ettiği sözlerinden anlaşılan Damat Ferit gibi Hilafet Orduları kurmak isteyenlerin yahut memleketi kanlara boğmak isteyen derviş Vahdetilerin belirmesine meydan vermemektir.⁴²

Bu tartışmalar, bir başka gerçekliği daha ortaya koymuştur. MP, DP'nin aksine, rejimin temel niteliklerinden sayılan ve uzun tek parti yılları boyunca tartışmalara konu olan laiklik meselesinde daha "aşındırıcı" bir tavır takınmaktadır. Nitekim MP'li vekiller ile hükümet kanadı arasında sürdürülen tartışmalar sırasında DP sıralarının sakin tavrı dikkat çekmiştir. Hatta başbakanın eleştirilerine cevap vermek üzere kürsüye çıkan DP'li kimi milletvekillerinin zaman zaman iktidarla örtüşen sözler söylediği bile söylenebilir.

Millet Partisi'nin bu duruşu, muhafazakâr toplum kesimlerinin partiye ilgisinin artmasında etkili olmuştur. Nitekim bu kanun özelinde sürdürülen tartışmalarda MP'nin aksine DP'nin tutumu sert eleştiriler almıştır. Özellikle muhafazakâr yayınların DP'ye yönelik kuşkucu ve eleştirel bir tavır geliştirdikleri, DP'yi CHP ile "müşterek cephe" kurmakla suçladıkları görülmektedir.⁴³

1950 yılında Meclis'te Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) bütçesi görüşmeleri de partiler arasındaki yaklaşım farklılıklarını ortaya koymuştur. Bu görüşmelerde partisi adına konuşan Osman Nuri Köni, DİB bütçesinin genel bütçe içine konulmasını eleştirmiş ve devletin kuruma vereceği mali desteği bütçe dışı bir yöntemle yapabileceğini savunmuştur. Ona göre bu yaklaşım laiklik anlayışıyla daha uyumlu görünmektedir; zaten laiklik tanımını da bunu gerektirmektedir. Daha önce de zaman zaman dile getirdikleri gibi, din ve vicdan hürriyeti olarak kabul edilen laikliğin gereği olarak, devlet din işlerini cemaatlere bırakmalıdır. Yine DİB bütçesinin, merkezi bütçe içine alınmasının laikliğin yanlış "telakki" edilmesinin bir sonucu olduğunu söyler.⁴⁴ Köni mevcut laiklik anlayışını ve uygulamasını eleştirirken, kendi önerilerini detaylandırmaz. Devletin resmi kanallar dışında DİB'i nasıl finanse edeceğini ortaya koymadığı gibi, din ve vicdan hürriyetinin gayrimüslimler başta olmak üzere diğer inançları da kapsayıp kapsamayacağına yönelik bir tespit yapmaz. Köni bununla da yetinmez; DİB'in siyasal alanla olan ilişkisini sorgular,

⁴¹ "Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Tasarısı", s.577.

⁴² "Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Tasarısı", s.598.

⁴³ Her iki partinin ittifakına karşı kimi İslamcı yayınlar MP'ni destekler ve özellikle DP'nin tutumunu eleştirirler. *Sebilürreşad*, "Ey Demokrasi! Senin namına ne kanunlar yapılıyor" başlığıyla DP'nin CHP ile beraber TCK'nın 163 Maddesi ile ilgili değişikliği üzerinden MP'ne yönelen saldırıyı eleştirir. Dergi, DP'yi CHP ile "müşterek cephe" kurmakla suçlar ve DP'yi bir anlamda muhafazakâr seçmene şikâyet eder. "Ey Demokrasi! Senin Namına Ne Kanunlar Yapılıyor" *Sebilürreşad*, 2/48 (1950), s.357-365.

⁴⁴ "Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçe Görüşmeleri", *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VIII, C. 24, Toplantı: 4, 14.2.1950, s.554.

kurumun mevcut iktidar tarafından seçimlere yönelik bir siyasal araç olarak kullanılmasından duydukları rahatsızlığı ifade eder. Eleştiriler, Şemsettin Günaltay tarafından yersiz bulunsa da Köni bütün bir yakın tarih boyunca sürececek olan önemli bir konuya, anayasasında laik olduğu yazan bir ülkede DİB gibi bir kurumun varlığına yönelik tartışmalara önemli bir katkı da yapmış olur.⁴⁵ Günaltay, DİB reisi “dini hususlarda” hükümetin emrinde değildir derken, en azından siyasal açıdan kurumun mevcut durumunu özetler. Dini konularda hükümete bağlı olmayan DİB, idari olarak hükümete bağlıdır ve hâkim siyasi ortamın dışında hareket etmesi mümkün değildir.⁴⁶

Laikliğin yorumlanma ve uygulanma biçimi konusunda temel paradigmanın dışında konumlanan MP'nin, bu tutumunu irtica ve rejimle ilgili tartışmalarda sürdürdüğünü söylemek güçtür. Çok partili hayata geçilmesinin üzerinden çok kısa bir sürenin geçtiği, CHP ve İsmet Paşa figürünün ağırlığının büyük oranda hâlâ hissedildiği bir ortamda parti, her vesileyle rejim tartışmasının tarafı olmadığını dile getirmekten geri durmamıştır. Türk Ceza Kanunu tartışmalarında da bu tavrını açık biçimde ortaya koymuştur. Partisi adına konuşan Denizli vekili Reşad Aydın, bu konudaki hassasiyeti gözeten bir konuşma yapmak zorunda kalmıştır. Parti, muhafazakâr toplum kesimlerinin talepleri arasında yer alan din eğitimi, din ve vicdan hürriyetinin tam manada işletilmesi gibi istekleri dillendirse de rejimle kavgalı olmadıklarını belirtme gereği hissetmiştir. Nitekim Aydın, partisinin komünizme ve komünistlere karşı olduğu gibi, “devletin emniyetini ihlal edeceğinden şüphe bulunmayan irtica hareketlerine ve “mürtecilere” de karşı olduğunu ifade etmek zorunda kalmıştır.⁴⁷ Yine de MP kendisine yönelik “irtica yanlısı” suçlamalarından kurtulamamıştır.⁴⁸ Dahası MP'nin laiklik anlayışı açısından hem CHP hem de DP'den ayrılan tavrı, partinin geleceği açısından belirleyici olmuştur.

1950 yılının mayıs ayında yapılan seçimlerde iktidara gelen DP'nin başarısı Türk siyasal hayatında önemli bir dönüm noktası olmuştur.⁴⁹ Uzun yıllar hüküm süren CHP yönetimi değişmiş, DP, iktidarı CHP'den devralmıştır. Böylece Türkiye'de görece daha demokratik bir süreç başlamış, 1954'e kadar süren ilk DP döneminde liberalleşmeyle ilgili önemli adımlar atılmıştır. Yeni iktidarın farklı alanlarda başlattığı liberalleşme adımları farklı toplum kesimlerince olumlu karşılanmıştır.⁵⁰ Bu dönem MP'nin siyasal serüveni açısından ise tam tersi bir etki yaratmıştır. 1950 yılında partinin en popüler isimlerinden olan Mareşal Fevzi Çakmak'ın ölümü partiyi olumsuz etkilemiştir. Dahası Fevzi Çakmak'ın cenazesinde meydana gelen olaylar MP'ni derinden sarsmış, partinin sonunu hazırlayan bir dizi olayın başlamasına neden olmuştur.

⁴⁵ DİB ile ilgili en detaylı çalışmalardan biri İftar Gözaydın tarafından yapılmıştır. Kurumu ve bütün bir cumhuriyet tarihi boyunca geçirdiği süreçleri için bkz. İftar Gözaydın, *Diyanet, Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

⁴⁶ “Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçe Görüşmeleri”, s.556.

⁴⁷ “Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Tasarısı”, s.581.

⁴⁸ Parti din konusundaki hassasiyeti ve bu yönde sürdürdüğü siyaseti nedeniyle, zaman zaman militan-İslamcı bir parti olarak tanımlanmıştır. Şerif Mardin de Demokrat Parti'den ayrılanların kurduğu Millet Partisini böyle tanımlayanlardan biri olmuştur. Bkz. Mardin, *Türkiye'de Toplum*, s.104.

⁴⁹ Zürcher, *Modern Türkiye'nin*, s.323.

⁵⁰ Karpat, *Türk Demokrası*, s.494.

Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti'nin Din ve Devlet İlişkilerine Yaklaşımı

II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılı, genel dünya siyasetiyle birlikte Türkiye'yi de etkilemiş, tek partili siyasal düzen sona ermiştir. Yeni dönemde CHP, bir yandan ekonomik meselelere odaklanırken bir yandan da uzun süredir ihmal ettiği toplumsal meselelerle ilgilenmeye başlamıştır. Bu dönemin en kritik konularının başında dini yaşama dair taleplerin karşılanması gelmiştir. CHP, rejimin temel niteliklerinden biri olan laikliği aşındıracak her türlü tutum ve davranışın karşısında durmaya devam etse de, tek partili yıllardaki katı tutumunu yumuşatmak ve yeni dünya düzenine uyum sağlayacak kimi adımlar atmak zorunda kalmıştır. Bu dönem, devlet denetiminde olmak şartıyla, din eğitimi alanında çeşitli adımlar atıldığı bir dönemdir.⁵¹ Özellikle 1947 kurultayında yapılan tartışmalar sonucu din eğitimi alanında 1948'den itibaren somut adımlar atılmaya başlanmıştır. Kuşkusuz CHP'yi bu noktaya yalnızca dış faktörler değil iç siyasal gelişmeler de itmiştir. Çok partili hayata geçilmesiyle beraber din, geniş toplum kesimlerine ulaşmanın önemli araçlarından biri haline gelmiş, CHP de bu süreçte yeni politikalar geliştirmiş, kuruluşundan itibaren sarsılmaz biçimde savunduğu laiklik anlayışını değiştirmişti.⁵² Ancak bu politikaların büyük oranda devlet eliyle sürdürülecek bir din eğitimi ile sınırlı tutulmaya çalışıldığı da bir gerçektir.⁵³ CHP tüm bu değişimlere rağmen hem DP hem de MP'ye karşı laiklik konusundaki hassasiyetini korumaya, her iki partiyi bu konu üzerinden denetim altında tutmaya devam etmiştir.

DP de, kurulduğu andan itibaren laiklik konusunda hayli hassas davranmaya çalışmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimleri, her iki partinin acı akıbeti, DP'yi baştan itibaren ihtiyatlı davranmaya sevk etmiştir.⁵⁴ Bu hassasiyet parti programına da yansımıştır:

“Partimiz, layikliği, devletin din ile hiç bir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi, insanlığın mukaddes haklarından tanır...”⁵⁵ şeklinde ifade edilmiştir.

DP, programında da belirttiği gibi, dinin siyasete alet edilmesine karşı çıkmış ve meselenin din ve vicdan hürriyeti temelinde ele alınması gerektiği savunmuştur.⁵⁶ Parti bu nedenle laiklik tartışmalarından olabildiğince uzak durmaya gayret etmiş, bu konuda özenli ve dikkatli olmaya çalışmıştır.⁵⁷ Parti yetkilileri her fırsatta bu hassasiyeti dile getirirken, kendilerine umut bağlayan muhafazakâr kesimlerinin istek ve beklentilerini de boşa çıkarmamaya özen göstermiştir. Parti, din ve laiklik konusundaki tutumunu iktidara geldiği 1950'de kısmen de olsa değiştirmiş, muhafazakâr toplum kesimlerinin hoşuna gidecek söylemleri daha fazla kullanmaya başlamıştır.⁵⁸

Ancak DP de uzun bir zaman bu konuda tıpkı CHP gibi meseleyi daha çok din eğitimi üzerinden ele almaya gayret etmiş, rejim tartışmasına dönüşecek siyasal

⁵¹ Karpat, *Türk Demokrasi*, s.271.

⁵² Tunaya, *İslamcılık Akımı*, s. 172.

⁵³ Koçak, *Türkiye'de İki Partili*, s.177.

⁵⁴ Koçak, *Türkiye'de İki Partili*, s.162.

⁵⁵ *Demokrat Parti Programı 1946*, Ankara: 1946, s.5.

⁵⁶ Tunaya, *İslamcılık Akımı*, 185.

⁵⁷ Koçak, *Türkiye'de İki Partili*, s.166.

⁵⁸ Tunaya, *İslamcılık Akımı*, 186.

söylemlerden uzak durmuştur. İktidara geldiği 1950 yılından itibaren kısmi değişimler görülse de partinin büyük oranda bu politikasına bağlı kaldığı rahatlıkla söylenebilir.

Millî Partisi'nin Kapatılma Süreci

Fevzi Çalmak'ın cenazesi MP'nin siyasal yaşamı açısından bir milat sayılmalıdır; ancak partinin kaderini belirleyen asıl gelişmeler Çalmak'ın ölümünden sonraki süreçte yaşanmıştır. 1951'de Kırşehir'de Ticaniler tarikatı mensuplarının Atatürk heykeline saldırması, siyasi partiler arasında din ve laiklik tartışmalarını tetiklemiş, bu saldırıyla ilgili tüm suçlamalar MP ve onun simge isimlerinden olan Osman Bölükbaşı'ya yönelmiştir.⁵⁹ 1952 yılı içinde gerçekleşmiş, 22 Kasım 1952'de Malatya'da *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman'ın vurulması, partinin geleceğiyle ilgili olumsuz süreci hızlandırmıştır. DP, o güne kadar “muhalefetten gelen “irtica tehdidi” uyarılarını ciddiye almazken, Yalman'ın vurulmasıyla tavrını değiştirmiş, meseleye daha ciddi eğilmek zorunda kalmıştır.⁶⁰ Parti bu olaydan sonra, kendisine yönelik olası suçlamaları boşa çıkarmak adına, daha sıkı tedbirler alması gerektiğini hissetmiştir. Başbakan Menderes, Adana'da yaptığı bir konuşmada gidişatın ipuçlarını şöyle vermiştir:

Memlekette vicdan hürriyetine tecavüz kimsenin haddi değildir. Malatya olayı, dini türlü maksatlara alet etmek isteyenlerin hatta toplu halde çalışmak hevesinde olduklarını gösteriyor. Bu, kesin şekilde önlenecektir.⁶¹

DP ve Menderes ilk kez bu kadar açıktan “irtica” tehdidini kabul etmiş, bu sorunla mücadele edileceğini net biçimde ortaya koymuştur. Gerçekten de Malatya hadisesi sonrası DP olası tehlikeleri bertaraf etmek için “irtica” ile mücadele adına önemli adımlar atmıştır. Milliyetçiler Derneği'nin kapatılması, Necip Fazıl'ın yargılanması ve DP milletvekilleri Sait Bilgiç ve Tahsin Tola'nın Haysiyet Divanı'na verilmesi birbirini izlemiştir.⁶² DP bu önlemlerle kendisine yönelik olası “irtica” yaftasından kurtulduğu gibi, rejimin hassasiyetlerine bağlılığının sürdüğünü bir kez daha hatırlatmıştır.

Menderes Kırşehir'de “millete mal olmuş ve mal olmamış” Kemalist devrimler konusundaki tavrını sürdürdüğünü ifade etse de tekkelerin tekrar açılması başta olmak üzere daha radikal talepleri kabul etmeyeceklerini belirterek kararlılığını göstermiştir. Artık Ortaçağ'a dönüş sayılacak vaatlerde bulunanlara itibar edilmemesi gerektiğini vurgulayarak, MP'nin en ünlü siması Bölükbaşı'nın memleketinden, yine MP'ye mesaj vermiştir.⁶³ Menderes böylece, MP'nin muhafazakâr toplum kesimlerinin temsilcisi olarak kendisini ifade etmesinden rahatsızlık duyduğunu ortaya koymuştur. MP'nin kurumsal olarak Ahmet Emin Yalman suikastı ile doğrudan bir bağı olmamasına rağmen DP, irticaya karşı başlattığı soruşturmaları MP'yi de içine alacak şekilde genişlettirmiştir. Bu adımlarla; bir yandan “irtica” ile mücadele ettiği görüntüsünü vererek kitlelerin desteğini alırken diğer yandan muhafazakârların oyunu alma potansiyeli bulunan MP'yi tasfiye imkânı yakalamıştır.⁶⁴

⁵⁹ Çaylak ve Kaymal, “27 Mayıs ile 12 Mart”, s.55.

⁶⁰ Eroğul, *Demokrat Parti*, s.122.

⁶¹ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 DP'nin Altın Yılları 1959-1954*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990, s.213.

⁶² Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı*, s.229.

⁶³ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı*, s.230.

⁶⁴ Bayram Koca, “Ellili Yıllarda Merkez Sağ: Demokrat Parti'nin Özgürlük ile İstismar Arasındaki Dini

1953'te bir savcı, "Çarşaf, peçe, sarık, Arap harfleri, tekkelerin yeniden açılması" gibi talepleri olduğu gerekçesiyle partinin feshini istemiş, ayrıca Osman Bölükbaşı ve Abdurrahman Boyacıgiller'in dokunulmazlıklarının kaldırılmasını talep etmiştir.⁶⁵ Haziran ayında yapılan kongre, parti içindeki farklı ekiplerin çekişmesine ve nihayetinde önemli kopmalara neden oldu. Hikmet Bayur'un da aralarında bulunduğu bir grup partili, irticacıların eline geçtiği gerekçesiyle Millet Partisi'nden istifa etmiş, bu istifaları suç duyurusu kabul eden savcı 8 Temmuz'da Millet Partisi'nin geçici olarak kapatılmasını sağlamıştır.⁶⁶ MP, 27 Ocak 1954'te "dini esasa dayanan ve gayesini saklayan bir cemiyet" olma iddiası ile tamamen kapatılmıştır.⁶⁷ Partinin kapatılmasından kısa bir süre sonra, aynı kişiler Cumhuriyetçi Millet Partisi'ni kurarak siyasal mücadelelerine devam etmişlerdir.⁶⁸

Sonuç

Bu çalışmada çok partili döneme geçilmesinden hemen sonra, CHP ve DP dışında üçüncü bir yol olarak kurulan MP'nin din-devlet ilişkileriyle ilgili ürettiği siyasal söylemler kısmen CHP ve DP ile kıyaslanarak analiz edilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği, Soğuk Savaş'ın dünyanın büyük bölümünü etkisi altına aldığı bu süreçten Türkiye de etkilenmiştir. Hem ulusal hem uluslararası faktörlerin bir sonucu olarak, 1945 yılında tek partili siyasal düzene son verilmiş, aynı yıl yeni siyasi partilerin kurulmasına izin verilmiştir. Ancak yakın siyasi tarihimizi etkileyecek asıl önemli gelişme 1946 yılı başında yaşanmış, CHP'den kopan önemli isimlerin öncülüğünde DP kurulmuştur. Yeni parti, uzun süren tek partili yıllarda laiklik uygulamaları nedeniyle mağdur olan muhafazakâr toplum kesimlerinin ilgisini çekmiştir. Ancak bu ilgi, özellikle 1946 yılında yapılan tartışmalı seçimlerden sonra, DP'nin yeterince muhalefet etmediği, CHP ile yer yer aynı siyasal çizgide durduğu gibi gerekçelerden dolayı, azalmıştır. MP, bu eleştirilerin parti içinde ve dışında ayyuka çıktığı bir siyasal atmosferde, 1948 yılında kurulmuş, sadece CHP'ye değil aynı zamanda DP'ye de karşı durduğunu ilan etmiştir. Parti, muhafazakâr toplum kesimlerinin öncelikli beklentisi olan din eğitime odaklanmış, laiklik anlayışı ve uygulamaları gibi konularda farklı görüşler dile getirmiş, böylece her iki partiden de farklı bir noktada durduğunu göstermiştir. Programında bu farkı görünür biçimde ortaya koyan MP, gerçekten de rejimin kuruluşundan itibaren temel nitelikleri arasında yer alan ve Kemalist devrimlerin en önemlisi kabul edilen laiklik konusunda bugün dahi "radikal" sayabileceğimiz bir söylem benimsemiştir. Çok partili siyasal hayatın erken döneminde ve hâkim paradigmanın sarsılmaz biçimde sürdürüldüğü bir ortamda temel eğitimden yüksek eğitime kadar din eğitimi savunmuş, hem CHP hem de DP'den ayrılarak daha muhafazakâr bir pozisyon benimsemiştir. MP laiklik ilkesi uyarınca muhtelif din ve mezheplere mensup cemaatlerin dini teşkilat kurmalarını, dahası dini vakıfların da bu kurumlara devrini savunarak, bugün dahi radikal denilebilecek düşünceleri siyasal hayatın tartışmasına sunmuştur. Din ve devlet işlerinin ayrı olması prensibine katılan MP, dinin devlet işlerine karışmadığı gibi devletin de din işlerine karışmaması gerektiğini savunmuş, dönemine göre daha "ayrık" sayılabilecek bir tezin temsilciğini üstlen-

Politikaları", *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, der. Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s.310.

⁶⁵ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı*, s.259.

⁶⁶ "Millet Partisi Dün Gece Kapatıldı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 09.7.1953, s.1; Sencer, *Türkiye'de Siyasal*, s. 242.

⁶⁷ Koca, "Ellili Yıllarda", s.310; "Mahkeme Millet Partisi'nin Kapatılmasına Karar Verdi", *Cumhuriyet*, 28.1.1954, s.1.

⁶⁸ Eroğul, *Demokrat Parti*, s.118.

miştir. Siyasi tarihimizdeki diğer sağ-muhafazakâr partiler gibi MP'nin de, dini hayata dair özgürlükçü taleplerini toplumdaki bütün din ve farklı inanç guruplarını da kapsayacak biçimde savunduğunu söylemek güçtür.

MP, kısa süren siyasal serüveninde, kendini CHP ve DP'den farklı bir yerde konumlamış, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren farklı toplum kesimleri arasında sürekli gerilime yol açan din-devlet ilişkileri ve onun en önemli ayağını oluşturan laiklik ilkesinin uygulanmasında egemen siyasal kabullerin dışına çıkmış, soruna daha muhafazakâr bir bakış açısıyla yaklaşmış ve çözümlerini de bu bağlamda sunarak, siyasal tarihimize önemli katkılarda bulunmuştur.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz. *Bir Kimlik Paşinde Türkiye*. Çev. Sedat Cem Karadeli. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Akaygen, Enis. "Mutlak Bir Vicdan Hürriyeti İstiyoruz". *Sebilürreşad*. 3/51 (1949): 11-12.
- "Başbakan Şemsettin Günaltay'ın, Kurduğu Hükümetin Programı". *TBMM Tutanak Dergisi*. Dönem: VIII, C. 15, Toplantı: III, 24.1.1949: 162-206.
- Çaylak, Adem ve Cansu Kaymal. "27 Mayıs ile 12 Mart Arası Dönemde Muhalefetin Sembol İsmi: Osman Bölükbaşı". *İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi*. 8/29 (2021): 49-64.
- Çaylak, Adem ve Şükrü Nişancı. "Türkiye'de Çok Partili Siyasal Sürece Giriş: Demokrasiye Geçiş mi, Siyasal Rejimin Restorasyonu mu? 1946-1950". *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı*. Der. Adem Çaylak, Seyit Ali Avcu. Ankara: Savaş Yayınları, 2018.
- Çevik, Abidin ve Fahriye Dinçer. "Cumhuriyet Halk Partisi'nin Değişen Din Siyaseti: 1947 Kurultayı". *Turkish Studies*. 13/23 (2018): 25-36.
- Demokrat Parti Programı 1946*, Ankara: 1946.
- "Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçe Görüşmeleri". *TBMM Tutanak Dergisi*. Dönem: VIII, C. 24, Toplantı: 4, 14.2.1950: 553-559.
- Edib, Eşref. "Demokrat Partinin Din Siyaseti: Henüz Tamamile Aydınlanmış Değildir". *Sebilürreşad*. II/27 (1949): 27-28.
- Edib, Eşref. "Günaltay'ın Başbakanlığı ve Akisleri- Programın Laiklik Kısmı Hakkında Mütalea". *Sebilürreşad*. II/29 (1949): 57-62.
- Edib, Eşref. "Partilerin Din Siyaseti". *Sebilürreşad*. 4/76 (1950): 2-10.
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. İstanbul: Yordam Kitap 2014.
- "Ey Demokrasi! Senin Namına Ne Kanunlar Yapılıyor". *Sebilürreşad*. 2/48 (1950): 357-365
- Gözaydın, İhtar. *Diyanet, Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Kara, Nihal. "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları". *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*. Der. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay. Ankara: Sentez Yayınları, 2014: 277-289.
- Karpat, Kemal H. *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Kentli, Mustafa. "Din ve Devlet". *Sebilürreşad*. 2/29 (1949): 203.

- Koca, Bayram. “Ellili Yıllarda Merkez Sağ: Demokrat Parti’nin Özgürlük ile İstismar Arasındaki Dini Politikaları”. *Türkiye’nin 1950’li Yılları*. Der. Mete Kaan Kaynar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Koçak, Cemil. *Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*. C.1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Koçak, Cemil. *Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*. C.2. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Koçak, Cemil. *Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Dönüşüm Ordu, Din, Hukuk, Ekonomi ve Politika*. C.4. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- “Mahkeme Millet Partisi’nin Kapatılmasına Karar Verdi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 28.1.1954: 1.
- Mardin, Şerif. *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- “Millet Partisi Dün Gece Kapatıldı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 9.8.1953: 1.
- Millet Partisi Program ve Tüzük*. Ankara: Sakarya Basımevi, 1948.
- “Millet Partisinin Esas Hedefleri”. *Sebilürreşad*. 1/10 (1948): 154.
- Ogan, M. Raif. “Bayar’ın Bursa Nutkunda Karanlık Bırakılan Laiklik Mevzuu”. *Sebilürreşad*. II/47 (1949): 341-347.
- Saruhan, Hüseyin. “Laik misiniz, yoksa Din Düşmanı mı?” *Sebilürreşad*. 1/18 (1948): 286.
- Sencer, Muzaffer. *Türkiye’de Siyasal Partiler’in Sosyal Temelleri*. İstanbul: May Yayınları, 1974.
- Temür, Haydar. *Demokrat Parti’de Parti İçi Muhalefet (1946-1960)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2022.
- Toker, Metin. *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973: Tek Partiden Çok Partiyeye 1944-1950*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990.
- Toker, Metin. *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973: DP’nin Altın Yılları 1959-1954*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990.
- Toprak, Binnaz. “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”. *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*. Der. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay. Ankara: Sentez Yayınları, 2014: 389-401.
- Tunaya, Tarık Zafer. *İslamcılık Akımı*. İstanbul: Simavi Yayınları, 1991.
- “Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu”. *TBMM Tutanak Dergisi*. Dönem: VIII, C. 20, Toplantı: III, 8.6.1949: 572-598.
- Uslu, Ateş. “Çok Partili Hayata Dönüş Dönemi (1945-1950) Hür Dünya’nın Saflarında”. *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*. Der. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu ve Ateş Uslu. İstanbul: Yordam Kitap, 2015.
- Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. Çev. Ömer Laçiner. İstanbul: İletişim Yayınları, 33. bs., 2016.